

УДК 330.15

В. М. Штуца,

к. е. н., доцент, доцент кафедри національної економіки,

Національний університет "Одеська юридична академія", м. Одеса

РОЛЬ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ В УКРАЇНІ

V. Shtutsa,

Candidate of Economic Sciences, associate professor of National Economic Department,

National University "Odessa Law Academy"

THE ROLE OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL INSTRUMENTS IN INTEGRATING PROCESSES IN UKRAINE

Метою статті є показати практичне значення економіко-екологічних інструментів в інтеграційних процесах для економіки України, визначити основну стратегію їх використання для її інтеграції в світове господарство.

Основне завдання статті обґрунтувати доцільність застосування економіко-екологічних інструментів для інтеграції України в міжнародну економіку, простежити провідні напрямки такої діяльності, виявити основні проблеми і визначити способи їх подолання на шляху інтеграції України у світовий зовнішньоекономічний простір.

The purpose of the article is to show the practical importance of economic and environmental instruments in the integration processes for the economy of Ukraine, to determine the basic strategy of their use for integrating into the world economy.

The main task of the article is to substantiate the feasibility of applying economic and environmental instruments for Ukraine's integration into the international economy, to trace the leading directions of such activity, to identify the main problems and to determine ways of overcoming them on the way of Ukraine's integration into the external economic space.

Ключові слова: еколого-економічні інструменти, інтеграція, екологічні стандарти, екологічні нормативи, світовий економічний простір, раціональне природокористування, охорона навколишнього середовища, екологічна політика.

Key words: environmental and economic instruments, integration, ecological standards, rational environmental management, environmental protection, environmental policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено використанню сучасних еколого — економічних інструментів в Україні для подальшого забезпечення інтеграції України у світову економіку. Під час дослідження вивчено сучасний досвід Європейського Союзу та інших розвинутих країн з цього приводу, запропоновано принципи впровадження та вдосконалення екологічних стандартів та нормативів, що будуть сприяти інтеграції України у світову економіку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню і розвитку теорії та практики організації, формування й реалізації державної екологічної політики з використанням економіко-екологічних інструментів відводилося місце у працях багатьох відомих українських учених, зокрема, таких як В. Бакуменко, М. Корецький, А. Бондар, В. Рибак, В. Ткачук, М. Гаман, О. Дацій, А. Даниленко, Я. Жовнірчик, О. Лазор, Н. Левченко, Н. Бондар та інших.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективна інтеграція України в світовий економічний простір є невідкладним завданням розвитку її державності та економіки.

Інтеграційна діяльність в Україні знаходиться тільки на початковому етапі свого розвитку. Цьому процесу сприяло прийняття незалежності України, виходу її зі складу СРСР, де її зовнішньоекономічні зв'язки були заблоковані кордонами Радянського Союзу.

Подальша інтеграція України в світову економіку вимагає радикальних ринкових перетворень у всій внутрішній господарській системі, які сприяли б реалізації основних напрямів ефективною інтеграційною діяльністю нашої країни.

Аналізуючи сучасні тенденції сталого розвитку економічної системи, можна відзначити її масштабну трансформацію під впливом науково-технічного і соціального прогресу, який охопив практично всі сфери людської діяльності. Поряд з позитивними тенденціями в ре-

гулюванні економіко-екологічних відносин, світове співтовариство постійно стикається з глобальними проблемами і загрозами, ймовірність яких зростає в останні роки. Зокрема забруднення планети, викликане діяльністю людини, призвело до порушення природних екосистем на великих територіях. Щорічно сотні тисяч людей гинуть від впливу природних і техногенних катастроф. Зберігається загроза зростання захворювань з екологічних причин.

Підтвердження великого інтересу і стурбованості з боку громадськості питаннями економіко-екологічного балансу є проведення багатої кількості міжнародних наукових конференцій, форумів, семінарів, присвячених як в цілому проблемам сталого розвитку, так і більш конкретних аспектів, наприклад, раціонального використання природних ресурсів, потепління клімату, охорони біорізноманіття та ін.

На сучасному етапі регулювання економіко-екологічних відносин у процесі формування та використання природно-ресурсного потенціалу в Україні відіграє істотну роль в системі міжнародних відносин.

На сьогоднішній день залишається багато спірних, не вирішених питань, що обумовлено динамічністю і багатогранністю проблеми. У зв'язку з цим особливий інтерес набуває роль держави, яка повинна формувати "правила гри" на ринку природних ресурсів з тим, щоб враховувати інтереси нинішніх і майбутніх поколінь.

Про актуальність проблеми підвищення ефективності використання природних ресурсів кажуть останні рішення уряду України, а також постійна увага до цього питання з боку органів влади.

Нова хвиля технологічних змін істотно посилила роль державних інститутів у розвитку економіко-екологічних відносин, які передбачають розробку інституційної структури і адекватних норм управління сталим розвитком соціально-економічних систем.

Практика останніх років показує необхідність науково обґрунтованих підходів до вирішення питань економіко-екологічної безпеки на всіх рівнях. Вимагають теоретичного осмислення проблеми управління сталим розвитком, ефективності відносин власності на природні ресурси, а також вдосконалення рентних відносин.

Комплексне і ефективне рішення економіко-екологічних проблем пов'язано з формуванням концепції довгострокового соціально-економічного розвитку України, яка повинна стати основою для реалізації державної політики сталого розвитку. При цьому найбільш ефективним сценарієм якнайшвидшого досягнення

цієї мети є сценарій інноваційних перетворень і застосування сучасних еколого-економічних інструментів.

Для забезпечення сталого розвитку економічної системи необхідно поєднання різних інструментів державного регулювання економіко-екологічних відносин. Ці інструменти повинні бути спрямовані не тільки на створення сприятливих умов для сталого розвитку економічної системи, а й на раціональне природокористування, що супроводжується економічними ефектами, які сприяють сталому розвитку суспільства. Вирішення завдання сталого розвитку економічної системи на основі інноваційних перетворень економіко-екологічних відносин з урахуванням інтеграції України в світову спільноту грає важливу роль у розвитку нашої держави.

Гармонізація міжнародних відносин — один з головних шляхів виходу світової спільноти з екологічної кризи. Загальновизнано, що реалізувати стратегію виходу з нього можна лише на основі єдності природоохоронних дій всіх держав. Сьогодні жодна країна не в змозі вирішити свої екологічні проблеми самотужки або співпрацюючи з невеликою групою країн. Необхідні чіткі узгоджені зусилля всіх держав, координація їх дій на суворій міжнародно-правовій основі.

Природа не знає державних кордонів, вона всезагальна і єдина. Тому порушення в екосистемі однієї країни неминуче викличе відповідну реакцію в суміжних країнах. Наприклад, якщо промислові підприємства ФРН або Англії викидають в атмосферу димові гази з неприпустимо високим відсотком шкідливих домішок, то це негативно позначається не тільки на екологічному стані цих країн, але завдає значної шкоди флорі і фауні сусідніх Скандинавських країн. Зрозуміло, що не визнають державних кордонів і всі інші компоненти природного середовища (річковий стік, морські акваторії, мігруючі види тварин та ін.).

Висока пріоритетність екологічного чинника в міжнародних відносинах постійно зростає, що пов'язано з прогресуючим погіршенням стану біосфери. Всі основні складові екологічної кризи (парниковий ефект, виснаження озонового шару, деградація ґрунтів, радіаційна небезпека, транскордонний перенос, вичерпання енергетичних і інших ресурсів надр Землі і т.п.) визначає нові норми і правила взаємодії держав. Є всі підстави припускати, що в ХХІ столітті екологія увійде в розряд вищих пріоритетів глобальної системи міжнародних відносин. Вже зараз деякі державні діячі вважа-

ють за доцільне створення такого наддержавного органу, який би керував охороною і раціональним використанням навколишнього природного середовища в усіх державах і регіонах.

Об'єкти охорони навколишнього природного середовища поділяються на національні (внутрішньодержавні) та міжнародні (загальносвітові).

До національних об'єктів належить земля, води, надра, дикі тварини та інші елементи природного середовища, які знаходяться на території держави. Національними об'єктами держави розпоряджаються вільно, охороняють і керують ними на підставі власних законів і в інтересах своїх народів.

Однією з найважливіших рис процесу глобалізації світової економіки є зростання інтеграції національних і регіональних товарних ринків. Знищення торгових бар'єрів за допомогою двосторонніх і багатосторонніх договорів про режим вільної торгівлі супроводжуються зниженням нетарифних торговельних витрат. Зниження нетарифних торговельних витрат є найважливішою рушійною силою в процесі міжнародної економічної інтеграції і створення зон вільної торгівлі, таких, як Європейська економічна зона (ЕЕА), Північно-Американський договір про вільну торгівлю (НАФТА) і Азіатська зона вільної торгівлі (АФТА). Процес міжнародної економічної інтеграції ініціював зростання стурбованості у зв'язку з можливим виникненням низки екологічних проблем, оскільки зростання виробництва і торгових потоків може призводити до зростання викидів забруднюючих речовин, а збільшення відкритості національних економік може підірвати ефективність їх еколого-економічних політик. Зокрема, широко поширена думка про те, що міжнародна економічна інтеграція призводить до необхідності міжнародної координації еколого-економічної політики [2].

В умовах недосконалої конкуренції інститути, які здійснюють національну економічну політику, як правило, мають стимули використовувати екологічну політику стратегічно для здійснення неекоекологічних цілей, наприклад, використовувати екологічні податки, або інші інструменти еколого-економічної політики, як інструменти стратегічної торговельної політики. Ці стимули особливо важливі в умовах, коли угоди про вільну торгівлю виключають застосування таких традиційних інструментів торговельної політики, як імпорتنі тарифи або експортні субсидії. Мета цієї роботи полягає в аналізі співвідношення між інтеграцією товарного ринку і ефектами координації еколого-еко-

номічної політики як з екологічної точки зору, так і з точки зору національного добробуту.

Існують дві основні інтерпретації поняття еколого-економічної системи — глобальна і територіальна. Згідно з першою, еколого — економічна система трактується як екологічно орієнтована соціально-економічна формація, метою якої є сталий розвиток. Для окремої країни, регіону або промислового комплексу (підприємства) може бути застосовна більш конкретне формулювання еколого-економічної системи. Відповідно до територіальної інтерпретації еколого-економічна система — це обмежена певною територією частина техносфери, в якій природні, соціальні та виробничі структури і процеси пов'язані взаємно підтримуючими потоками речовини, енергії та інформації [3].

Основною відмінною властивістю економічних систем від екосистем, які вважаються замкнутими і врівноваженими, є їх відкритість: до них надходять природні матеріали, які проходять стадію обробки, у вигляді кінцевого продукту виходять з системи і надходять у споживання. На всіх стадіях обробки, а також у процесі споживання кінцевої продукції з системи викидаються відходи. Тому, незважаючи, що в природі для підтримки рівноваги зовнішнє управління не потрібно, найважливішим завданням управління розвитком еколого-економічних систем є перетворення їх в збалансовані, по можливості, найбільш замкнуті системи на основі максимально ефективного використання природних ресурсів та мінімізації відходів.

Однак до теперішнього часу управління на різних рівнях не зазнало належних перетворень, що забезпечують перехід від системи економічної до еколого-економічної. Цей перехід повинен супроводжуватися зміною головних цілей розвитку суспільства [4].

Якщо в якості об'єкта управління виступає економічна система, то система цілей виглядає наступним чином: вона повинна бути ефективною з позицій зростання валового внутрішнього продукту, прибутку, доходів населення, рівня споживання. При управлінні екологічною системою в якості основних виділяються такі цілі, як забезпечення стійкості екосистем і їх високої продуктивності, збереження природного біорізноманіття, мінімізація ступеня зміни якості навколишнього середовища. Якщо ж об'єктом управління є еколого-економічна система, то головною метою стає збалансованість двох її частин, а зростання економіки обмежується саме цими цілями.

Найважливішими цілями при переході до еколого-економічної системи стають мінімі-

зація різниці між обсягами споживання і відтворення природних ресурсів, мінімізація пріродоємності виробництва при максимізації його економічної ефективності.

Розвиток сучасної економіки характеризується тим, що найменш стійким компонентом еколого-економічних систем є природне середовище, яке людина порушує як витяганням ресурсів, так і поверненням відходів. При цьому сталий розвиток таких систем є неможливим без розробки і реалізації механізму управління ними, який дозволяє вирішувати проблеми раціонального використання природних ресурсів підприємствами і домашніми господарствами, оптимального використання відходоємності (поглинання, асиміляційного потенціалу) території, зростання екологічних витрат виробництва і "екологічної" конкурентоспроможності товарів і послуг, розвитку і розміщення виробництв з урахуванням екологічного фактора.

Одним з найважливіших еколого-економічних інструментів, який сприятиме інтеграції України в світову економічну систему є впровадження та вдосконалення існуючих екологічних стандартів і нормативів.

Екологічні стандарти і нормативи широко поширені в практиці еколого-економічного регулювання. Вони включають:

- стандарти якості навколишнього середовища;
- стандарти впливу на навколишнє середовище;
- прямі заборони;
- технологічні стандарти;
- стандарти якості продукції;
- екологічні сертифікати, дозволи і ліцензії.

Стандарти якості навколишнього середовища спираються на сукупність екологічних норм, найважливішими з яких є гранично допустима концентрація забруднюючої речовини і гранично допустиме навантаження на навколишнє середовище.

Гранично допустима концентрація — це максимальний вміст шкідливої речовини в одиниці об'єму повітря, води або ґрунту, що не викликає при тривалому і щоденному впливі патологічних змін в організмі людини, тварин і рослин.

Навколишнє середовище вважається чистим, якщо концентрація речовини в цій місцевості перевищує значення гранично допустимої концентрації, тобто дотримується умова: Гранично допустиме навантаження на навколишнє середовище являє собою допустимий ступінь забруднення навколишнього середовища в конкретному регіоні. Цей показник служить орієнтиром для забезпечення сприятливого сере-

довища проживання людини і збереження екологічних систем. Для кожної екологічної системи використовуються свої критерії якості навколишнього середовища, які залежать від її потенціалу та ступеня стійкості.

Стандарти впливу на навколишнє середовище визначаються на основі гранично допустимої концентрації забруднюючої речовини. За їх допомогою встановлюються гранично допустимі емісії забруднюючих речовин: 1) гранично допустимий викид і 2) гранично допустимий скид.

Гранично допустимий викид дозволяє дати оцінку вкладу до забруднення атмосферного повітря конкретного стаціонарного джерела. Він встановлюється на такому рівні, щоб сумарні викиди всіх стаціонарних джерел на цій території не перевищували гранично допустимий викид.

Гранично допустимий скид — показник, аналогічний гранично допустимому викиду, але призначений для оцінки внеску стаціонарного джерела в забруднення води.

Технологічні стандарти встановлюють певні екологічні вимоги до виробничих і природоохоронних технологій.

Стандарти якості продукції встановлюють вимоги екологічної чистоти і безпеки.

Прямі заборони і обмеження є мірою адміністративного впливу на винуватця забруднення і застосовуються в крайніх випадках, коли процес виробництва або продукція, що виробляється, завдає непоправної шкоди навколишньому середовищу.

Екологічні сертифікати — це документи, що дають право здійснювати екологічно безпечну діяльність.

Дозволи та ліцензії видаються в деяких сферах діяльності, що вимагають їх отримання, або при відсутності стандартів і нормативів. Вони можуть видаватися на певний термін або бути разовими.

Усі ці стандарти, ліміти і нормативи встановлюються в законодавчому порядку, і їх порушення передбачає юридичну відповідальність. Це є головною перевагою цього інструменту еколого-економічного регулювання. При строгому дотриманні екологічного законодавства стан навколишнього середовища дійсно покращується, про що свідчить досвід країн Західної Європи.

Незважаючи на те, що в Україні прийнятий ряд нормативних актів щодо питання екологічних стандартів і нормативів, в т.ч. Закон України "Про охорону навколишнього середовища", Закон України "Про охорону атмосферного повітря", Закон України "Про основні засади державної екологічної політики до 2020 року." і

багато інших, правова база, що регулює відповідне конкретне питання потребує суттєвого вдосконалення і доопрацювання.

З огляду на високу енерго- і ресурсомісткість промислового виробництва в Україні, низький рівень культури виробництва та нехтування екологічним законодавством, необхідно трансформувати всю соціальну і політичну організацію управління та розробити нову екологічну доктрину, концепцію, в інтересах виживання майбутніх поколінь українців.

Необхідність розробки нової екологічної концепції України диктується наступними причинами:

1. До останнього часу в Україні взагалі була відсутня будь-яка державна політика в галузі екології. Такий стан речей стає неприпустимим в період переходу до ринкових відносин, коли екологічні та економічні інтереси вступають в особливо гострі протиріччя;

2. Існує необхідність приведення норм екологічного права України у відповідність з нормами міжнародного права, що передбачає освоєння і сприйняття українською наукою і правом найбільш ефективних міжнародних концепцій та ідей в області охорони навколишнього середовища;

3. Основні положення нової екологічної концепції України мають стати основою для конструктивної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємців та громадських об'єднань щодо забезпечення комплексного вирішення проблем збалансованого розвитку економіки і поліпшення стану навколишнього середовища. Ці положення повинні стати базою для розробки довгострокової державної політики, що забезпечує стійкий економічний розвиток країни при дотриманні екологічної безпеки суспільства.

Крім того, можна виділити кілька основних положень механізму реалізації екологічної концепції України:

1. Постійне і неухильне збільшення частки коштів державного бюджету, що спрямовуються на охорону навколишнього середовища і природних ресурсів, що сприяє підвищенню рівня стійкості екосистем природних зон України і забезпечує людям, соціальним групам і суспільству в цілому право на проживання в чистому природному середовищі;

2. Поетапне формування екологічного механізму захисту навколишнього середовища і природних ресурсів, що забезпечує стійке їхнє відтворення;

3. Поетапне формування нормативно-правового механізму, що регулює розвиток всіх

сфер суспільного виробництва, його галузей, окремих підприємств і всіх членів суспільства з урахуванням реального стану природних ресурсів та умов навколишнього середовища.

4. Вирішення питань раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища на основі широкої інформованості населення про стан природи, економіки, охорони здоров'я завдяки діяльності всіх органів державної влади і громадських організацій.

Впровадження нової екологічної концепції в Україні та подальший розвиток еколого-економічних інструментів є передумовами для ефективної інтеграції України в світовий економічний простір що, в свою чергу, є невідкладним завданням розвитку її державності і економіки.

Література:

1. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навч. посіб. / Д.Г. Лук'яненко. — К.: КНЕУ, 2005. — 204 с.

2. Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования: учебник. — М., 2003. — 567 с.

3. Экономика предприятия: учебник / В.М. Семенов [и др.]; под ред. В.М. Семенова. — М.: Центр экономики и маркетинга, 1998. — 312 с.

4. Угольницкий Г.А. Управление эколого-экономическими системами: учеб. пособие / Г.А. Угольницкий. — М.: Вузовская школа, 2004. — 132 с.

5. Мельник Л.Г. Экологична економіка: підручник / Л.Г. Мельник. — С.: ВТД "Університетська книга", 2002. — 346 с.

References:

1. Luk'ianenko, D.H. (2005), Ekonomichna intehratsiia i hlobal'ni problemy suchasnosti [Economic integration and global problems of our time], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Bobylev, S.N. and Khodzhaev, A.Sh. (2003), Ekonomyka pryrodopol'zovanyia [Economics of nature management], Moscow, Russia.

3. Semenov, V.M. (1998), Ekonomyka predpriyatiya: uchebnyk [Business Economics], Tsentr ekonomyky u marketynha, Moscow, Russia.

4. Uhol'nytskyj, H.A. (2004), Upravlenye ekolo-ho-ekonomicheskymy systemamy [Management of ecological and economic systems], Vuzovskaia shkola, Moscow, Russia.

5. Mel'nyk, L.H. (2002), Ekolohichna ekonomika [Ecological Economics], VTD "Univer-sytets'ka knyha", Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2017 р.